

Təhsil psixologiyasında qiymətləndirmə strategiyalarının şagird motivasiyası dinamikasına təsiri

Gözəl Əliyeva 

Açar sözlər: *qiymətləndirmə strategiyaları, öyrənmə motivasiyası, daxili motivasiya, formalaşdırıcı qiymətləndirmə, psixoloji ehtiyaclar*

Keywords: *assessment strategies, learning motivation, intrinsic motivation, formative assessment, psychological needs*

Qiymətləndirmə təhsil psixologiyasında təkcə bilik səviyyəsinin ölçülməsi vasitəsi deyil, həm də şagirdin özünəqavrayışına, səriştə hissəsinə və ümumi motivasiya strukturuna birbaşa təsir edən mühüm psixoloji alətdir. Self-Determination Theory-yə (Ryan & Deci, 2017, p. 45) görə, təhsil mühitində qiymətləndirmə prosedurları şagirdin üç əsas fitri ehtiyacının – muxtariyyət (autonomy), səriştə (competence) və əidiyyət (relatedness) – ödənilməsinə vasitəçilik edir. Bu ehtiyacların təmin olunması daxili motivasiyanın əsas şərtidir. Yekun qiymət (grade) ilə formalaşdırıcı qiymətləndirmə (formative assessment) arasındakı psixoloji təsir fərqi bu tezisə əsas problem sahəsini təşkil edir.

Qiymətləndirmənin motivasiyaya psixoloji təsir mexanizmləri

Ənənəvi yekun qiymət sisteminin mənfi təsirləri. Ənənəvi bal sistemi xarici motivasiyanı stimullaşdırsa da, daxili motivasiyanı zəiflədir. Pulfrey, Buchs və Butera (2011) tərəfindən aparılmış təcrübi tədqiqat sübut edir ki, tapşırığın qiymətləndiriləcəyi gözləntisi şagirdlərdə performansdan yayınma hədəflərinin (performance-avoidance goals) formalaşmasına gətirir. Bu halda şagird əsas diqqətini materialı dərinlən mənimsəməyə deyil, mənfi qiymət almamaq istəyinə yönəldir ki, bu da idrak çevikliyi azaldır. Ardıcıl aşağı qiymətlər öyrənilmiş acizliyə (learned helplessness) səbəb olur, səriştə hissini zəiflədir və motivasiyanın xariləşməsinə (externalization) gətirir.

Formativ qiymətləndirmə və rəyin müsbət təsiri. Alternativ olaraq, formalaşdırıcı qiymətləndirmə və konstruktiv yazılı rəy SDT-nin hər üç əsas ehtiyacını dəstəkləyir: muxtariyyət (seçim və təkrar imkanı), səriştə (inkişaf dinamikasını göstərən spesifik rəy) və aidiyyət (əməkdaşlıq mühiti). Koenka və digərlərinin (2021) meta-analitik tədqiqatı göstərir ki, müfəssəl yazılı rəy qiymətlərlə müqayisədə akademik motivasiyaya daha güclü müsbət təsir edir. Zimmermann və Möller (2025) təsdiq edir ki, rəy qiymətdən fərqli olaraq şagirdlərdə narahatlıq yox, inkişaf perspektivi yaradır. Butlerin (2025) tədqiqatı da alternativ qiymətləndirmə sxemlərinin stressi azaltdığını və mənalı öyrənməyə şərait yaratdığını göstərir.

Fərdi fərqlər. Qiymətləndirmənin təsiri aşağı özünəinamlı şagirdlərdə daha həssasdır – mənfi qiymətlər onların səriştə qavrayışını daha da zəiflədir. Təhsil praktikasında əsas psixoloji maneələr imtahan narahatlığı, öyrənilmiş acizlik və rəydə qeyri-bərabərlikdir. Bu maneələrin aradan qaldırılması metodik

dəyişikliklərlə yanaşı, qiymətləndirmə mədəniyyətinin transformasiyasını tələb edir.

Nəticə və praktiki tövsiyələr

Aparılan təhlil göstərir ki, əənəvi yekun bal qiymətləri qısamüddətli xarici motivasiya yaratsa da, uzunmüddətli perspektivdə daxili motivasiyanı və öyrənməyə marağı zəiflədir. Bunun əksinə olaraq, formalaşdırıcı qiymətləndirmə, spesifik və inkişaf yönümlü rəy əsas psixoloji ehtiyacları ödəməklə avtonom motivasiyanın formalaşmasına şərait yaradır.

Təhsil praktikası üçün tövsiyələr:

- Qiymətlə balanslaşdırılmış şəkildə spesifik, konstruktiv və inkişaf yönümlü rəy verilməlidir;
- Şagirdlərə səhvləri düzəltmək, işləri təkrar təqdim etmək imkanı yaradılmalıdır;
- Qiymətləndirmə meyarları şəffaf olmalı və şagirdlərin müzakirəsinə açıq olmalıdır;
- Sınıfdə səhvin təbii öyrənmə mexanizmi kimi qəbul edildiyi psixoloji təhlükəsiz mühit formalaşdırılmalıdır;
- Müəllim hazırlığı proqramlarına qiymətləndirmə psixologiyası modulları daxil edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Butler, M. (2025). Alternative Grading Systems and Student Outcomes: A Comparative Analysis of Motivation, Enjoyment, Engagement, Stress, and Perceptions of Final Grades. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 50(5), 807–817.
2. Koenka, A. C., Linnenbrink-Garcia, L., Moshontz, H., Atkinson, K. M., Sanchez, C. E., & Cooper, H. (2021). A meta-analysis on the impact of grades and comments on

- academic motivation and achievement: A case for written feedback. *Educational Psychology Review*.
3. Pulfrey, C., Buchs, C., & Butera, F. (2011). Why Grades Engender Performance-Avoidance Goals: The Mediating Role of Autonomous Motivation. *Journal of Educational Psychology*, 103(3), 683–700.
 4. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness*. Guilford Press.
 5. Zimmermann, F., & Möller, J. (2025). Students' perceptions of how grades influence their motivation: voices of upper secondary school students in Norway and Sweden. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 37, 385–409.